Florian Huber

Za dveřmi číhají přízraky

Německé rodinné drama poválečné doby

Mladá fronta

Za dveřmi číhají přízraky

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.mf.cz
www.e-reading.cz
www.palmknihy.cz

Florian Huber

Za dveřmi číhají přízraky – e-kniha
Copyright © Mladá fronta, a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Florian Huber

Za dveřmi číhají přízraky

Německé rodinné drama
poválečné doby

Florian Huber

Za dveřmi číhají přízraky

Německé rodinné drama poválečné doby

Mladá fronta

Přeložila Jitka Jílková

Hinter den Türen warten die Gespenster

Copyright © 2017 Piper Verlag GmbH, München/Berlin
Translation © Jitka Jílková, 2018
Cover Photo © bpk / Will McBride

ISBN 978-80-204-4845-3 (tištěná kniha)
ISBN 978-80-204-5263-4 (ePDF)
ISBN 978-80-204-5262-7 (ePUB)
ISBN 978-80-204-5264-1 (Mobi)

Předmluva

Existuje mnoho důvodů, proč nenávidět padesátá léta.

Začíná to pohledem na hustý propletenec pachatelů, který prorostl do prediva znovu budovaného státu. Staří kamarádi obsadili dokonce i ty nejvyšší pozice a začali spřádat nové sítě. Po boku jim stáli právníci a byrokraté z téže kloaky, nechtěli posílat pod nůž sobě rovné a místo toho dělali všechno pro to, aby zamlžili pohled na zločiny, jichž se dopustili i oni. Spisy o genocidě naskládali do nejzazších koutů svých skříní s pořadači a nechali je tam pomalu rozpadat.

A tak se stalo, že ti, kterým ukradli majetek a zavraždili příbuzné, ti, kteří se z posledních sil dovlekli k osvobození, museli být vystaveni výsměchu: neměli příslušnost, nic nevlastnili, nikoho nezajímali. A už vůbec s nimi nikdo neměl soucit. Jejich naděje, že se dočkají spravedlnosti, se tváří v tvář takové bezohlednosti rychle rozplývala. Zato se do rolí posledních obětí diktátora vžili jiní: miliony Němců, kteří údajně o ničem nevěděli a nakonec museli všechno přetrpět. Veteráni ze všech front svorně spřádali legendu o rytířských vojácích wehrmachtu. Veřejně prolévali slzy v kamarádských vzpomínkách na Stalingrad, aniž by se třeba jen v duchu zamysleli nad svým vlastním podílem na německé katastrofě tisíciletí.

Je možné nenávidět celého ducha této společnosti výstavby, horlivost, s níž muži nastupovali do kariérního kolotoče, aby v něm jako křečci šplhali nahoru po příčkách žebříku, zatímco

ženy neméně horlivě vklouzly do kuchyně a dětského pokoje. Každý sehrával svou roli na cestě k soukromé pevnosti vlastního domova a k automobilu, jehož cílem bylo upoutat pohledy sousedů. Byli natolik pohlceni svým odhodláním, že si nenašli příležitost zdržovat se minulostí nebo zodpovědností. Tento rámec byl tak pravoúhlý, že se brzy všechno začalo podobat vzorové normě. Kdo byl jiný, křivě rostlý, ten si o ni měl rozbít hlavu, pokud ji nechtěl schovat mezi ramena. To také hlásaly produkty zábavního průmyslu, které malovaly život v jednoduchých barvách. Muži vybavení autoritou starého ražení stáli v čele této společnosti coby vůdčí postavy. Byli si vědomi své moci a hluší k rozporům dirigovali své automobilky, zásilkové společnosti nebo stát, v jejich řeči dozníval tón kasárenských povelů.

Tak se dá nahlížet na tato léta a kvůli tomu všemu se nám mohou ošklivit.

Existuje ale také mnoho důvodů, proč padesátá léta milovat.

Jsou to dokonce překvapivě tytéž, jen k nim musíme zaujmout jiný postoj. V tomto světle se pak stejní zatvrzelí muži jeví jako vůdcové státu a firem, z nichž i po porážce vyzařovala sebedůvěra. Lid oloupený o veškerou orientaci nic nepotřeboval naléhavěji. Byly to postavy prosté jakýchkoli pochybností, které kráčely vpřed a proti bezradnosti stavěly svou jistotu.

Tito muži ztělesňovali hrdost, na kterou si brzy mohla dělat nároky celá generace. Na rozdíl od říšské hrdosti včerejška vyrůstala nová hrdost na vlastní výkon. Bungalovem v nově vystavěné ulici s obytnými domy si člověk znovu vybojoval štěstí soukromého života, o které přišel bombardováním, vyhnáním nebo násilným rozdělením rodin. Z tohoto pohledu nebyl pracovní zápal oněch let pouhou lítou potřebou se nějak zaměstnat, měl

svůj důvod. Mnohem víc než být zase někdo šlo o to, konečně něco mít. Mohlo se společně slavit s pocitem veselé nevinnosti. Vynálezem té doby byla německá „party“ – objev radosti ze života založené na drobnostech.

Duch společnosti výstavby vydechoval optimismus, tak to vnímali mnozí z těch, co byli u toho. Role úředníka dříče, neunavitelné hospodyně a poslušných dětí vyšly ze vzorů včerejška, ovšem poskytovaly jistotu. Do éry zázraků se poválečná doba stylizovala až dodatečně, neboť současníci sami byli z víry v zázraky vyléčení. Vést normální život ve znovu sjednocené rodině, to byla po letech odloučení německá představa ráje na zemi. Země měla konečně čas vnitřně vydechnout. Tento klid vytvářel odstup od hrůz včerejška.

Pro někoho to tedy byla záchrana ze zhoubného víru tragédií, pro jiného epochální životní lež. Onen klid byl totiž založen na paktu o mlčení, v jehož jménu byly vytěsněny zločiny společnosti. Z tohoto pohledu působí klima padesátých let jako hřbitovní ticho nad náhrobními deskami milionů obětí, i těch vlastních. Zapomnění se stalo občanskou ctností. Hluk motorů a stavenišť, to byla vnější doprovodná hudba tohoto období. Uvnitř vládlo tísnivé ticho.

V něm se začalo rýsovat to, co se k sobě nehodí: Němci se vypotáceli z morální a hmotné katastrofy a chtěli už jen malé štěstí. V tehdy běžných obrazech té doby se po dramatech třicátých a čtyřicátých let jeví čas jako hladký povrch: „motorizovaný biedermeier“, „děti, kuchyň, kostel“, „spodnička a ledvinovitý stolek“. Žádná hloubka, ale také žádná propast. Přitom byla čtyřicátá a padesátá léta fází rozporů a sotva slučitelných pocitů, prožívaných ovšem zároveň. Pod strnulým povrchem byla rovina, v níž zely trhliny a rozvíjelo se psychodrama společnosti otřesené v samých základech.

Dějištěm toho všeho bylo místo, po němž toužili všichni Němci před katastrofou i po ní: rodina, útočiště *normálního* života. Ačkoli nebo protože pakt o mlčení bránil jazykové kultuře – v těsném rodinném soužití se zamlčované nedalo jen tak jednoduše pohřbít. I když o něm nikdo nemluvil, každý jednotlivec jej pociťoval. Trhlinami každodennosti pronikalo ven, bralo na sebe převlek rozmarů a rituálů a ústilo v zápasy mezi muži a ženami, rodiči a dětmi. Atmosféra, kterou společně vytvářeli, byla součtem jejich zážitků.

Byla to éra rodinných tajemství. Ta době zasazovala hluboké rány, které se všichni snažili zakrýt. Svět za dveřmi domova nebyl oním místem klidu, o němž snili v Německu všichni, od navrátilců a hospodyněk až po ministra pro rodinu. Tak spořádaně jako v tanečních to tam probíhalo zřídka. Konstrukce „normálního života" a štěstí z nudy zůstala jen přáním. Za dveřmi seděli muži s bezejmennými vzpomínkami, ženy, které zapíraly samy sebe, a děti, které přihlížely počínání dospělých a buď se stávaly jejich komplici, nebo se proti nim vzpíraly. Ženy, muži, děti – tři světy, tři perspektivy, zauzlované v rozporech, z nichž nebylo možné uniknout.

Tvrzení, že rodiny jsou jádrem společnosti, je banální. Toto jádro mělo mnoho odstínů, od ušmudlané šedi a křiklavě rudé až po temnou čerň. Ve vrstvách, které v něm byly skryty, vládly vášně, touha nebo ledový chlad. Ty vedly k očekáváním a iluzím, změnám identity, náhradním partnerstvím, dvojím životům a paralelním rodinám.

Kosmos německé rodiny po roce 1945 byl historicky jedinečným „pokusným uspořádáním". Právě v něm se skrývá klíč k pochopení této epochy a lidí, kteří se v ní setkávali. O tom pojednává tato kniha: o německých rodinách za zavřenými dveřmi, o mlčení, o nenávisti a o milování.

1. ROZTRŽENÝ SVĚT

Námořník na poušti

Zaválo ho to na poušť. Právě jeho, který vždycky chtěl na moře. A teď tohle: Když vyšel před svůj stan, zasáhl ho žhavý úder slunce, až mu před očima bledly barvy. Pod holínkami skřípal písek. Všude kolem viděl geometricky uspořádaný tábor velký jako město. Moře stanů, plachta na plachtě, se prostíralo na pravoúhelníku vsazeném mezi strážné věže. Kdyby byl chtěl utéct, nedostal by se daleko. Za ostnatým drátem ležel mrtvý svět – prach, štěrk, žhnoucí kameny. Poušť byla ten nejlepší dozorce, slunce její zbraň.

Poušť místo moře, vězení místo svobody, táborová apatie místo radosti z návratu. Když se večer v táborech rozsvěcovaly mezi ploty elektrické žárovky, nemohli už zajatci dál potlačovat pocit, že jsou diváky grotesky, v níž sami účinkují.

> Za tím neproniknutelným světelným závěsem mizel svět. Uprostřed nekonečného písku vznikal skleněný prostor, umístěný nesmyslně do nicoty, a přesto střežený s důkladnou pečlivostí: obraz s příznaky neskutečna.

Svět po zániku jako by byl neskutečný a roztržený. Wolfram Matschoss byl celý život námořníkem. Kvůli tomuto snu se v roce 1930 odvážil uprchnout před svým otcem z domova ve slezském Waldenburgu. Studijní rada ho na každém kroku káral, dokud v sedmnácti letech neutekl a neprotloukl se až do Hamburku. Tam chodil do lodnické školy, aby mohl kdykoli

zmizet. Jakmile školu dokončil, začal se plavit po světových mořích.

Wolfram Matschoss, kormidelník na velké plavbě. Takového válečné námořnictvo v roce 1939 nutně potřebovalo. Za války pak křižoval Středozemní moře na lodi, která hledala miny, dokud ho nedostali Angličané. O Vánocích 1945, v zajateckém táboře pod vlastnoručně vyrobeným vánočním stromkem, slavil svou záchranu. Přežil, bylo mu 32 let, jeho život mohl znovu začít – život u šedomodrého moře v Norderney, kde na něj čekala jeho rodina.

Jenže nákladní loď, na kterou musel Matschoss začátkem roku 1946 nastoupit, neplula směrem do Německa, ale stále dál na jih. U Fajídu na západním břehu Suezského průplavu ho Angličané vysadili na egyptský písek. Matschoss byl jedním ze zhruba 100 000 německých válečných zajatců, které Britové střežili v tuctu pouštních táborů. Místo v mořském vánku se ocitl v písečném přívalu *chamsinu*, jak říkají Egypťané pouštnímu větru. Nejbližší vodní plochou bylo třicet kilometrů dlouhé jezero se slanou vodou, které sloužilo k odstavování zaoceánských lodí. Celkový obraz dokreslovalo, že Bůh prý na tomto místě zničil vodními masami faraonovo válečné loďstvo při pronásledování Mojžíšových izraelitů. Jméno jezera znělo tak, jako by starý dobrý anglický humor myslel na německé zajatce: Velké Hořké jezero. Matschossovi nebylo do smíchu. Ani na Měsíci by se nemohl cítit vzdálenější od toho, co miloval.

Samozřejmě věděl, proč tu je a proč ho nenechali prostě jít. Kladli mu otázky ohledně jeho role v organizacích nacionálně-socialistického státu. *Na počátku zajetí byl každý podroben výslechu a pak přidělen k nějaké skupině.* Matschosse přiřadili do skupiny C, té největší, skupiny „nacistů“. Zajatci spolu o tom téměř nemluvili, protože se tím nezabývali. Politika, strana, válka, s tím vším už skoncovali, protože jejich myšlenky patřily

domovu. Válka byla prohraná, Německo zlikvidované, námořnictvo potopené na dno moří. V zajatcích plála jen jediná naděje: návrat k rodině. Stejně jako jeho sousedy ve stanu Schippera, Meyera, Rüstmanna a ostatních sto tisíc zajatců trápila i Matschosse touha po domově. O to víc v něm poté, co byly přerušeny kontakty, hlodala nejistota. Wolfram Matschoss nevěděl, kde je Hanny a jeho dcery. Jestli jsou vůbec naživu.

Knihkupkyni Johanne Bergovou z Norderney poznal na námořní základně ve Wilhelmshavenu. Wolf a Hanny se vzali v roce 1942 a během dvou let se jim narodily dvě dcery, Eva a Renate. Aby matka měla výpomoc, přestěhovala se s dcerami k Wolfově matce do Waldenburgu. Jenže Slezsko dobyla Rudá armáda. Podařilo se Hanny a dětem prchnout? Dokázaly dorazit až do Norderney? Čekají na něj vůbec? Takové myšlenky se mu v kleci jeho hlavy honily sem a tam. Nezbylo mu nic než rodina, Hanny, Eva a Renate. Jejich jména pro něj byla nadějí i očekáváním, útěchou a jistotou, strachem, starostí, láskou, vším dohromady. Byly jeho poslední kotva, musely žít.

Dopisy nikam

Po roce 1945 bylo jedenáct milionů mužů, německých válečných zajatců, uvězněno v osmdesáti zemích a tisících táborů všude možně po zeměkouli. Miliony spolubojovníků se pohřešovaly. V Německu by se sotva našla rodina, kde by nechyběl otec, syn, bratr nebo někdo jiný. Tlakové vlny války je rozehnaly od sebe. Třicet milionů lidí bylo odtrženo od sebe navzájem, každý čtvrtý hledal své příbuzné. Hledání a čekání se stalo osudem celé jedné generace. Roztržený svět.

N*enechávej mě samotnou na tomhle hrozném světě! Vrať se, dokážu čekat dlouho, když budu vědět, že přijdeš.* Berta Boeseová čekala na Gustava Boeseho. Když válka končila, byla v Pasově u rodičů, úplně stejně jako tenkrát, když Gustava ještě neznala a trápila se v kurzu na bankovní úřednici. Jako by ten předchozí život nikdy neexistoval: povolávací rozkaz v roce 1943 k wehrmachtu, kde měla být pomocnicí ve štábu, skok do dobrodružství, nasazení na východě, setkání s mužem jejího života, dny v ráji jménem Dubno, svatba v Kaliningradu. To všechno jako by někdo smazal, jako by se to nikdy nestalo.

> Mám tě přece tak ráda, tisíckrát bych ti chtěla říkat tahle slova, ať už jsi ode mě jakkoli daleko. Dávám hvězdám za úkol, aby ti řekly, jak ráda tě mám, jak moc po tobě toužím.

Psala tyhle řádky několik měsíců po kapitulaci svému manželu Gustavovi, který se nevrátil z války. Neslyšela o něm od

ledna 1945. To právě přivedla na svět syna Detleva. Vtrhl jí do života s hlasitým křikem, zatímco ten druhý z něj beze slova zmizel. Nepřicházely žádné zprávy, žádné dopisy, žádné vzkazy od kamarádů, ani oznámení o úmrtí. Vojáka Gustava Boeseho spolklo monstrum války. Berta pevně věřila, že ho zase vyplivne. Do té doby na něj bude čekat. Malý Detlev jí stále připomínal jejich společný život. Chtěla ho dál sdílet s Gustavem, dokonce i když tu nebyl.

A tak mu v červnu 1945 začala psát. Byly to milostné dopisy, na kterých nebyla adresa a které nikdy neodeslala. Nepsala je na dopisní papír, ale tužkou do sešitu, který zachránila ještě z dob v Kaliningradu. Na konci nejednoho nekonečného dne osamělé matky se na pár stenografovaných stránek změnila v třiadvacetiletou milenku. Ty dopisy mu chtěla předložit, jakmile zase bude s nimi.

> Vmyslela a vepsala jsem sem všechny své touhy, a přece bych mu to chtěla jednou všechno vyprávět. Třeba všechno ví a díval se na mě, když jsem večer seděla u tohohle sešitku, myslela na něj a psala.

Ve svých dopisech nikam vyprávěla Berta Gustavovi o svém poválečném životě se synem, kterého otec nikdy neviděl. Stále znovu se do jejích řádek vkrádalo jméno města Dubno, kde se ti dva v roce 1943 poznali. Dubno bylo městečko u říčky Ikvy na západní Ukrajině, které německý wehrmacht obsadil v prvních dnech polního tažení do Ruska. Tam Berta prožila nejkrásnější léto svého života.

Neplakat! šeptalo jí to v hlavě. Byla to Gustavova slova na rozloučenou z poslední dovolené, jenže nepomáhala. Dívala se na fotografii, na níž její muž nikdy neodvracel rozesmáté oči. Fotografii měla na stole. Byla pořízena v Kaliningradu na podzim 1944,

v den jejich svatby, z kterého si uměla vybavit každou maličkost. On ve vojenské šedé, ona s kyticí růží, hlas oddávajícího úředníka, okamžiky jako ve snu. Cítila, jak jí na prst vklouzl chladný prsten. Vůně zaječí pečeně, potom třešně, pak slavili sami dál, vroucně a trochu vážně. Všechno se zase vrátilo, když se ponořila do snímku ze svatby. Poprvé se podepsala „Boeseová“ místo „Pritzlová“. To už věděla, že je to všechno skutečnost. V téže skutečnosti už do východního Pruska doléhal hluk fronty. Ona tenkrát nechtěla vzít na vědomí, co měli před očima. Přesně tak na tom byla teď, doma u psacího stolu v Pasově.

> Gusti, já vůbec nesmím myslet. Vždycky si křečovitě namlouvám, že se máš dobře, že všechno to hrozné, co jsem se doslechla, pro tebe neexistuje, nesmí existovat.

Hra končí

V listopadu 1947 stál v Bratislavě před soudem několikanásobný otec rodiny. Žaloba zněla „provinění proti lidskosti". Hanns Elard Ludin byl v letech 1941 a 1945 jako vyslanec Německé říše na Slovensku politicky zodpovědný za deportaci 70 000 slovenských Židů. Svou rodinu nechal odvézt zpátky do říše a sám v dubnu 1945 prchl před sovětskými vojsky z Bratislavy do Rakouska. Krátce nato se vydal Američanům, kteří ho na základě jeho výpovědí klasifikovali jako válečného zločince. *Hanns říká, že chce, aby jeho děti věděly, že se ke své záležitosti postavil čelem. Žádné viditelné náznaky lítosti, žádné přiznání viny. Postavil se čelem.* Na podzim 1946 ho úřady USA vydaly československé vládě.

Hanns a Erla Ludinovi měli šest dětí. Jen tři roky předtím žili v Bratislavě v panské vile, která byla zabavena židovským majitelům. Měli chatu ve Vysokých Tatrách. Slavili masopust s příbuznými a přáteli. Válka se až téměř do svého konce tomuto koutu Evropy vyhýbala, a Ludinova rodina tedy dlouho vedla blahobytný život diplomatů. Teď je dělilo 700 kilometrů a proces s téměř třiceti body obžaloby. Nejstarší dcera, čtrnáctiletá Erika, psala otci do vězení dopisy plné touhy. Jak později vyprávěla její dcera Alexandra Sefftová ve své knize o historii rodiny *Mlčení bolí,* byla jeho oblíbené dítě, tatínkova holčička. Teď na jeho popud už nějakou dobu chodila do školy v internátu Salem.

V dopisech, které posílal Hanns Ludin z vězení do Německa, chybí přiznání blízkosti, smutku i bolesti. V dopisech rodině

daleko spíš hledal smysl svého života a smrti, která ho možná už čeká. Chtěl se postavit čelem ke své zodpovědnosti a musel vycházet z toho, že už rodinu nikdy neuvidí. *Není to dobré ani špatné, je to takové, jací jsme my sami. Vnitřní svoboda je rozhodující.* Hanns Ludin se usilovně snažil zaujmout pevný postoj vůči sobě a vůči světu. Erice posílal z vězení pokyny, jak má jednat, aby vedla morální život. Psal v nich přísnými slovy o svědomí, píli, kamarádství, sebedisciplíně a tvrdosti k sobě samému. Varoval svou dceru před netaktnostmi. Kázání o ctnostech jako otcovská závěť.

3. prosince 1947 prohlásil soudní dvůr v Bratislavě dřívějšího „vyslance Velkoněmecké říše" Hannse Ludina v poměru čtyři ku dvěma hlasům vinným ze spoluúčasti na deportacích Židů na Slovensku. Místo aby byl zastřelen, odsoudili ho k smrti oběšením. Příští den si ve své cele sedl ke stolu a napsal dopisy na rozloučenou. *Hra teď končí. Prohrál jsem a musím to, co zřetelně cítím, připsat sám sobě.* Dopis rodině podstrčil knězi, který ho přišel zpovídat. Nervózním rukopisem se obracel ke své ženě Erle v Schlösslehofu v hornošvábském Ostrachu.

> Ty znáš mé srdce skrz naskrz. Není schopné ani nelidského citu, ani nelidského jednání. Má tragická vina zřejmě spočívá v tom, že jsem neprohlédl celou nevyzpytatelnost systému, kterému jsem sloužil.

Svedený, převálcovaný, přechodně osleplý. V žádosti o milost se Ludin odvolával na tlak poměrů a rozkazy shora. Omyly připouštěl, ale zločiny ne. To byla německá osudová formulka proti vlastní zodpovědnosti.

Časného rána 9. prosince 1947 ho jeho advokát našel v uvolněné náladě. Šedý flanelový oblek už mu po měsících vězení byl velký. Ludin advokátovi uložil, aby naposled pozdravoval jeho

ženu. Pak mu dali kolem krku smyčku, kterou kat pomalu utahoval. Zemřel po devítiminutovém zápasu se smrtí. Ludinova rodina ztratila svůj středobod.

Námořník v přístavu

Nad stanovým táborem u Velkého Hořkého jezera žhnulo denní vedro. Za drátěným plotem se táhla stepní křoviska a vypálená hlína. Když Wolfram Matschoss chodil po „Kleci“, jak dozorci nazývali zajatecký tábor, zůstával někdy stát, aby si zapsal myšlenky, z nichž po večerech ve stanu skládal dlouhé dopisy. Zase našel svou rodinu. Hanny, Eva a Renate byly v Norderney. Měly se dobře. Od Vánoc 1946 překonávaly jejich dopisy vzdálenost mezi Německem a Egyptem. Korespondence byla omezená, proto Wolfram stěsnával svůj rukopis, až ze tří řádek byla jedna. Listy papíru popisoval z obou stran. Často používal dokonce i vnitřní stranu přehybu obálky. Wolfram Matschoss měl své ženě mnoho co říct.

Jeho útočištěm byl okamžik shledání v Německu. Co ho čeká doma, kde nebyl celá léta? O tom okamžiku snil ve stále nových obrazech. Tucetkrát prožíval první polibek, ten nejdelší, jaký si kdy dají. Od dopisu k dopisu přidával ke scéně opětného shledání další detaily. Jednou to byla hodina: V žádném případě to nesmí být příliš brzy ráno; v dalším dopise se ptal na místo: Byl by hotelový pokoj příliš střízlivý, nebo by se právě tam cítili obzvlášť svobodně? Důležité mu připadalo i správné osvětlení.

> Měl bych připravenou dlouhou, silnou svíčku (tu taky opravdu mám), k tomu svícen, a tu bychom zapálili, a pak už by bylo pozdě, až bych ti řekl: Pojď, Hannynko, půjdeme do postele. Nechali bychom svíčku hořet a postavili bychom ji na noční

> stolek. Pomalu bychom se svlékli, vzájemně si při tom pomáhali, a než bychom si lehli, ještě jednou bychom se objali a políbili, dlouze a pevně.

Matschoss bez obalu líčil svou touhu po jejím těle. Držet ji v náručí, dotýkat se jejích tváří a rtů, hladit ji po prsou, nohou, a nesměl by mezi nimi být ani kousek látky. Po mnoho večerů seděl ve svém stanu a psal stránky plné touhy. V průvanu egyptského pouštního větru se tyčky stanu prohýbaly v úchytkách – znělo to jako vzdechy, jako doprovodná hudba k jeho fantaziím.

> Kdybychom tu noc náhodou ještě zamhouřili oči, budeme vědět, že žádné vystupňování už není třeba, že tenhle den a tahle noc nám dají sílu, abychom překonali všechna nebezpečí pozdější každodennosti.

Pozdější každodennost… Po oslavě opětného shledání přijde život, to věděl. Ale ať se snažil, jak chtěl, chyběla mu na něj fantazie. Rodinnou každodennost nezažili za posledních sedm let nikdy. Jak málo toho tušil o poměrech doma, kde bylo všechno vzhůru nohama, zatímco jemu utíkaly čekáním měsíce. Co mohl vědět o domově? Matschoss zapřísahal svou ženu, aby mu o všem podávala zprávy, ale tak málo se dalo zprostředkovat! O pozdější každodennosti hloubal často.

Jenže ta už dávno začala bez něj. Na fotografiích z Norderney, které měl pověšené nad polním lůžkem, byly dvě dcery, které tomuhle divákovi bez vstupenky za ostnatým drátem odrůstaly bez jeho přítomnosti, a manželka, která se naučila starat se sama o sebe. Vyzýval ji k otevřenosti. A tak to teď v jejích dopisech působilo trochu zvláštně, když mluvila o své samostatnosti, na kterou si on od nynějška bude muset zvyknout.

Nezvyklá byla kritika, které ho podrobovala. Narážela na jeho zvyklosti, že čte při snídani noviny, že není dobrý tanečník ani pozorný manžel, a jak se vyhýbá otevřeným rozmluvám. Byla řeč o chybách ve výchově, o prohřešcích. Wolfram Matschoss se ptal sám sebe, jestli v manželství vůbec někdy něco udělal správně. Válka skončila, ale na námořního nadporučíka čekaly nové boje. *Až budu zase u tebe, nebude také možné hned první den, abych v naší domácnosti převzal velení.*

Některé večery, když nevěděl, jak dál, hledal radu u kamarádů. Celé hodiny dřepěli v šeru pod stany, Gensemann, Meyer, Schipper, jeho švagr Hans. Vyzáblé obličeje, spálené od slunce. Fotografie rodiny šly z ruky do ruky. Předčítaly se úryvky z dopisů, které se ze všech stran zkoumaly co do jejich poselství. Nevyhnutelně musely skončit u poslední ze všech otázek, jakou si zajatec mohl položit: Je mi věrná? Má někoho jiného?

V korespondenci mezi Wolfem a Hanny Matschossovými zabíral tento bod mnoho místa. On ženu zapřísahal, aby mu všechno otevřeně sdělila. *Jestli ti tím ale prokážu laskavost nebo tě jen urazím, tak daleko jsem to zatím nedomyslel.* Tím byl džin vypuštěn z lahve, protože nadále už tohle téma nemohli nechat být. Když mu Hanny přiznala polibek „domácího přítele" Nowaka, opětoval jí to Wolfram svými epizodami s Christel a Lydií. Pokoušel se zamaskovat svůj neklid, a přesto se znovu a znovu vracel k otázkám Kdo, Kde a Kdy. Do touhy, kterou se Matschoss snažil odít do srdceryvných řádek, se vloudila nedůvěra v manželství na dálku. 9. května 1948, tři roky po kapitulaci, napsal Hanny svůj poslední dopis, protože se blížilo propuštění. K tomu ho ovšem napadla jen jedna věta, která se mu výmluvným způsobem nepovedla: *Jak jsem rád, že brzy přijde konec a tebe se mnou.* Místo o objetí psal ve svém posledním dopise o nedorozuměních, špatných návycích, chybách v jejich manželství a o Nowakovi, domácím příteli.

Začátkem června 1948 stál Wolfram Matschoss v přístavu v Port Saidu, egyptském městě u ústí Suezského průplavu, připravený nastoupit na loď do Evropy. Před ním se prostíralo moře, které námořník Wolf tak dlouho postrádal. Na molu se to hemžilo navrátilci, kteří se chystali na své poslední vojenské tažení. Těšili se, ale zároveň začínali tušit. Jestlipak je doma ještě potřebují? Matschoss napsal mnoho dopisů a o lecčem přemýšlel. Jeho žena působila jinak než ta, s níž se loučil. Jak si mohl být jistý, že se mu tahle Hanny bude ještě líbit?

> Ale až budu zase u tebe, pak bych se přece jen chtěl podívat, jestli je tahle tvoje rozvážnost opravdu tak pravá, jak si teď asi sama o sobě myslíš, a chtěl bych přece jen vidět, jestli bych v tobě nakonec nedokázal vyčarovat tu druhou Hannynku. Víš, kdybych to nedokázal, tak se můžeme klidně dát rozvést, protože pak jsme přece jen nebyli určeni jeden pro druhého.

Transport přeplul Středozemní moře do Terstu, odkud jel Matschoss vlakem dál přes Alpy až do Norddeich-Mole. Tam nastoupil na loď do Norderney. Hanny na něj čekala. Byl slunečný den. Celou plavbu zůstali venku na přídi. Navrátilec zase dorazil do Německa. V tomto okamžiku končí dopisy Wolframa Matschosse rodině. Německé rodinné drama ale teprve začalo.

2. CESTY HODINOU JEDNA

Německo, pohádka v troskách

Kdo v prvních letech po válce cestoval po Německu, mohl se občas cítit jako archeolog nebo hmyzozpytec. Země se na první pohled podobala mraveništi, které se rozsypalo pod kopancem obra. Mezi troskami kdysi tak umně zřízených chodbiček vládl zmatek a nervózní pobíhání. Kdo ten náraz přežil, ocitl se v téměř prehistorické říši stínů. Čas se zastavil, jak v Kolíně podotkl jeden britský cestující.

> Občané existují dál na úrovni nižšího mechanického života, jako hmyz v trhlinách zdí, příliš zalezlý a nenápadný, než aby ho mohly rozdrtit bortící se zdi. Zničení města s celou jeho minulostí i přítomností je jako výčitka všem, kdo v něm dál žijí.

Stephenu Spenderovi bylo 36 let, když psal svou zprávu z cest. Byl to Brit německo-židovského původu. Před Hitlerovým převzetím moci dlouho pobýval v Německu, kde jako poutník cestoval po místech své zaslíbené země.

Spender patřil k prvním z těch, kdo se ve službách Spojenecké kontrolní komise vydali do zničeného Německa, aby se podíleli na budování kulturního života. Dříve překládal do angličtiny Schillera, Wedekinda a Rilkeho, teď jim stavěl domy: jeho osobnímu nasazení vděčí za svou existenci veřejné knihovny mnoha velkoměst. Jakkoli se Spenderovi hnusil nacistický režim, uchoval si lásku k této zemi. Bylo to velmi rozpolcené shledání.

Dělal si poznámky o tom, co v Německu zažil. Všude mluvil s přáteli z dřívějška nebo novými známými, s intelektuály i s prostými lidmi. Tak vznikla sbírka jeho zapsaných zkušeností, popisů krajiny, setkání a kuriozit. *Neobyčejné je na této knize jen téma, je to ovšem téma největšího významu: jde o Německo po zhroucení nacistické diktatury.* Stephen Spender psal jako navrátilec o své ztracené druhé vlasti, jejíž obyvatele sotva poznával.

Žádný národ nikdy neklesl tak hluboko jako Němci ve dvacátém století. Jejich stát, který je povolával k ovládnutí světa, přestal existovat. Už nebyli pány svého osudu, stáli tu nazí, bez střechy nad hlavou, bez hodnot, bez sebevědomí. Pravidla soužití určovali včerejší nepřátelé. Bylo nutné si zvykat, že žijí ve vlastním domě podle cizích pravidel. Silně na ně doléhala tíže porážky. Do bolesti nad ztrátami se mísil pocit, že ztratili mládí. Lidé, které Spender potkával, nedůvěřovali životu a obviňovali z toho temnou moc jménem osud.

Lázně Bad Oeynhausen ve východním Vestfálsku byly sídlem britského okupačního vojska a hlavní stan Porýnské armády. Vítězové zabrali centrum města, obehnali ho ostnatým drátem a obyvatele přinutili, aby se přestěhovali jinam. Tady Spender strávil první dny svého pobytu v noblesní nudě jako na nějaké anglické soukromé škole. Zabíjel čas výlety do okolí, které měly sloužit účelu jeho cest. Vyrážel po stopách duševního stavu Němců.

Při této činnosti jako by se mu sama připomínala dvojí tvář německých pohádek, kde se v těch nejkrásnějších kulisách odehrává něco děsivého. Viděl děti oblečené jako panenky, domy jako perníkové chaloupky a podivoval se obsahu nápisů, jimiž majitelé domů ozdobili své stěny: „Co by mi kdo přál, kéž by mu Bůh dvakrát dal." Spender přemýšlel, co by za tím mohlo vězet. Možná to byla potřeba ďábla citovat z Písma svatého.

S touto domáckostí, která byla v příkrém rozporu s násilnými excesy poslední doby, se potkával na každém kroku. Na lavičce

v parku v Oeynhausenu vyslechl rozhovor mileneckého páru, který probíral žádost o ruku. Malovali si, jak po svatbě stráví líbánky: chtěli si koupit mercedes a vyjet ze smutného Německa někam do světa. Byla to očividná fantazie, ale oba mladí lidé se takhle bavili s naprostou důvěřivostí, v které nebylo ani zrníčko pocitu viny. Myšlenka, že by v okolních zemích mohli být po šesti letech války nevítanými hosty, jim ani na okamžik nezkalila životní sen.

Od jednoho britského důstojníka slyšel příběh, jak dal v posledních letech války zastřelit několik esesáků. Ti táhli zemí, rabovali a věšeli civilisty na stromy. Když britský major popravené prohledával, našel jejich dopisy rodičům, které byly plné nevinných popisů přírody a vzkazů. Několik z nich u sebe mělo alba, kam dávali vylisovat květiny rostoucí u cesty. Pod nimi byla věnování rodinám.

Když se Spender při svých setkáních ptal, jak se něco takového slučuje s bezcitným jednáním za války, slyšel jen mumlání o povinnosti a poslušnosti. Nikdo z těch lidí jako by nebyl ochoten dávat vlastní osobu do souvislosti s činy, které musel provádět ve jménu povinnosti. Souvislost fungovala spíš obráceně: čím brutálněji se Němci za Hitlera chovali, tím byli sentimentálnější. Prostorné vily Bad Oeynhausenu představovaly přímo oltáře citovosti.

> Jiní pozorovatelé se mnou budou souhlasit, když řeknu, že jsem v Německu nikdy neviděl tolik sentimentálních obrazů, knih a básní jako dnes v německých domech zabavených Brity. Obyvatelé tu po sobě zanechali: nesčetné obrázky miminek, motýlů a květin, nesčetné obrázky třpytících se vrcholů hor a západů slunce, nesčetné matky, rolníky, chaloupky a ohýnky v krbu, nesčetné slzy stesku po domově, spousty frází o otci, matce, Bohu a kráse.

Němci při svých aktivitách neztratili romantickou druhou stránku své povahy. V táborech válečných zajatců vzkvétal žánr táborové lyriky, podle příslušného nadání případně i ozdobené kresbami. Nezabývali se smrtí na bitevním poli, hrůzou boje zblízka ani výčitkami svědomí. Mnohem spíš tu zazníval generální bas stesku po domově, který básnící zajatci vyjadřovali dílky jako Domov duše, Tíha země nebo Moje matka. Nikdy nechyběla touha po rodině. V jednom britském zajateckém táboře u Suezského průplavu v Egyptě napsal neznámý bojovník bleděmodrým inkoustem:

Slunce svítí a pálí, písek se bělá i v dáli,
není to slunce naší vlasti,
měsíc svítí, je svěží, rychle po nebi běží,
není to měsíc naší vlasti,
a naše myšlení jde tam, kde Severku najít znám,
a ve vlasti, tam v dáli, se dívky rozplakaly.

V takovém světě snů žili muži, kteří krátce předtím stáli na bitevním poli tváří v tvář smrti.

Sebelítost, bezcitnost, neochota vnímat realitu. Na své cestě po Německu nenašla exilová spisovatelka Hannah Arendtová, původem z Kaliningradu, žádná smířlivá slova, která by mohla říct o svých někdejších krajanech. Už sám úkol, s kterým ji sem poslala *Commission on Jewish Cultural Reconstruction*, byl skličující, protože marný. Měla najít v Německu střípky židovské kultury, rozdupané holínkami nacistů.

Dvaačtyřicetiletá Hannah Arendtová nebyla v Německu přes patnáct let. Celých šest měsíců jezdila po této zemi a poté popsala své zážitky v útlé knize. Její *Návštěva Německa* se stala nejslavnějším popisem cesty do poválečného Německa. Sentimentalita Němců, s níž se zřejmě vyhýbali citům jako smutek,

bolest, stud a vina, vyvolávala v Arendtové stejné podráždění jako ve Stephenu Spenderovi. Rozpoznala tu leitmotiv: Němci byli na útěku před svou zodpovědností.

Téměř všechna setkání probíhala podobně. Arendtová jen málokdy zaznamenávala reakce na to, co se stalo. Všimla si, že se o zlém snu ničení nikde nemluvilo tak málo jako v samém jeho srdci. Tváří v tvář masovým hrobům nic než chladná srdce. Ani nad vlastními mrtvými se v rodinách netruchlilo přiměřeně. Její pozorování vyvrcholila v obrazu absurdity, který byl často citován: *Uprostřed trosek si Němci píší pohlednice s obrázky kostelů a tržišť, veřejných budov a mostů, které už neexistují.* Ačkoli se nacistické zločiny týkaly každého jedince, sahali lidé k účetnickým trikům, aby se z nich vykroutili. Proti obětem druhé strany vypočítávali oběti vlastní. Poukazovali na cizí nadvládu Spojenců, kteří je obsadili, aby se zabydleli v této roli. *Vypadá to tak, jako by se teď Němci, když jim byla upřena vláda nad světem, zamilovali do bezmoci.*

V bezmoci spočívalo vysvobození. Po konci válečného režimu s jeho nebezpečími, po dvanácti letech emocionálního výjimečného stavu kolísajícího mezi patosem, euforií a zoufalstvím se teď mohli oddat fatalismu. V něm klíčila naděje v klidnější každodennost. Toužili po tom, že si postaví dům, založí zeleninovou zahrádku a budou společně večeřet. Toužili po klidu. Lidé snili o přepevném útočišti, které slibovalo bezpečí.

Tímto útočištěm touhy byla rodina. Jen ta jim mohla pomoct přenést se přes ztráty. Nimbus rodiny nebyl poškozen tím, že si ji nacisté zabrali pro sebe jako „zárodečnou buňku národní pospolitosti“. Tenkrát mladé páry profitovaly z manželských půjček, rodiny dostávaly přídavky na děti, matkám ochotným produkovat dorost se připínala vyznamenání. „Vůdce“ soustavně popleskával děti po tvářičkách. Přesto teď byla rodina nenapadnutelná, instituce mimo všechen běh času. Působila

jako magnet, který přitahuje rozprášené částice ze všech směrů. Dokonce i ten, kdo ztratil domov, měl stále ještě svou rodinu. Ale kdo ztratil rodinu, neměl už nic. Rodina byla páteří budoucí společnosti.

Kde je moje rodina?

Přitažlivost rodiny byla tak silná, že ji cestující nemohl přehlédnout. Ve městech v Porýní a Porúří pozoroval Stephen Spender scény, na jaké se dalo v Německu natrefit na každém kroku. Odehrávaly se v obydlených oblastech, které ztratily jakoukoli podobnost s moderními městy. Kam oko dohlédlo, všude byly vidět přerušené linie. Fasády stály před dutinami domů jako masky z papundeklu. Jejich vnitřní život se zřítil do sklepů a prorůstal masou štěrku, nábytku a cárů koberců. Puch spáleniny se vznášel nad zbytky mrtvé civilizace. Spender po chvíli pochopil, proč lidé tahle mrtvolná města prostě nenechali za sebou a nezačali nový život někde jinde.

> Lidé zůstávali v troskách svých bývalých bytů především proto, že to byla jediná možnost, jak zase dát dohromady svou rodinu. Rodiny od sebe zcela odtrhla nejprve válka a po konci války rozdělení na zóny okupačních mocností. Dnes je nejvroucnějším přáním prostých lidí v Německu své rodiny zase spojit. Proto zůstávají celé měsíce bydlet ve sklepích pod zbytky svých dřívějších bytů.

Na ohořelých fasádách domů viděl Spender stará prohlášení: „Naše zdi se zbortí, naše srdce nikdy“, „Den pomsty přijde“. Varování z říše duchů, vedle nichž se jako výsměch šířily velice pozemské nápisy křídou. Spěšně načmáraná jména: „Vietheer: žijí všichni.“ – „Rodina Vogelů a Breidensteinů: Schöneberg

Kufsteiner Straße 12“ – „Hledáme tě, Ernst a Cläre.“ Byl to jazyk vybombardovaných, kteří telegrafickým stylem podávali informace o životě a smrti. Na jedné kolínské domovní zdi se dala přečíst závěrečná bilance rodiny Pönnerovy: „20 let pořizování – šťastné manželství – všechno v prdeli – celkem 4 bratři, otec mrtvý.“ Hrstka slov vydá na existenciální drama. Prostá otázka vojáka, který při svém návratu našel jen kostru domu, se četla jako výkřik zoufalství psaný křídou: „Kde je paní Brylla?“

Kde je má rodina? Někteří lidé pátrali po odpovědi celá desetiletí. Dopady německého vedení války až k totální sebedestrukci měly za následek, že všechny zpravodajské kanály v říši byly odstřihnuty. Situace přímo křičela po velké německé organizační schopnosti. Dva důstojníci wehrmachtu z východní fronty, které to po ústupu vyplavilo ve Flensburgu, pochopili při pohledu na počmárané domovní zdi, čeho je tak nutně zapotřebí. Kurt Wagner byl jako matematik mistr komplexních množin a Helmut Schelsky se coby sociolog vyznal v podmínkách lidského soužití. Oba bývali ve službách nacistických organizací, tentokrát ovšem nepotřebovali žádný pokyn shora. V centru Flensburgu si otevřeli improvizovanou kancelář, kde krmili vyhledávací systém svého „procesu setkání“ žádostmi o vyhledání rodinných příslušníků, které podávali vojáci, uprchlíci a vybombardovaní. Každý hledající musel vyplnit dva lístky, jednu „kmenovou kartu“ s vlastními daty a „vyhledávací kartu“ se jménem příbuzného, a ty se pak podle abecedy zařadily do ústřední kartotéky, velkého vyhledávače. Když byl hledající také hledán, musely se obě karty nutně setkat. Matka pak zase našla svého syna, dítě rodiče.

Zpočátku se Wagner, Schelsky a jejich skupina dobrovolníků spokojili s útržky papíru. Brzy k nim přibyly kartotéční lístky přivážené po celých bednách, zatímco se před dveřmi flensburské kanceláře hromadily fronty lidí a z pořadačů přetékala

sbírka dat. Každý den objasňovali stovky rodinných osudů, každý den k nim přibývaly další tisíce. Z provinční iniciativy vyrostl celoněmecký rodinný vyhledávač se sídlem v Mnichově. Řady jeho regálů se táhly v chodbách donekonečna podle ukazatelů, bylo to město ztracených duší. V něm se podle abecedy řadily zásuvky, v jejichž dřevěných pláštích šeptalo padesát milionů kartotéčních lístků tutéž otázku: Kde je moje rodina?

Až do května 1950 poskytla vyhledávací služba Červeného kříže devět milionů odpovědí. Stále nové vlny výzev, dotazů, plakátovacích akcí a zveřejňování fotografií pohřešovaných však přesto přes dvě desetiletí nedovolovaly na otázku opětovného shledání rodiny zapomenout. Hlášení o hledaných vysílaná v rozhlasu s přepečlivě artikulovanou střízlivostí se posluchačům vryla do paměti jako připomínky pomíjivosti. Každé jméno, každé označení místa, které zapraskalo z přijímače, znělo jako ozvěna války. Připomínaly posluchačům, že německé rodinné drama ještě zdaleka není vybojováno.

Vybojováno neměli ani ti, kteří už se zase shledali. Sen o rodinném štěstí často končil u dveří bytu. Pohoda skončila, jakmile bytový úřad částečně obsadil místnosti nebo celé prostory. Byli tam umístěni vybombardovaní a uprchlíci s dětmi a nouzově se tam zařizovali přepážkami z překližky. Umístěnky vytvářely vynucená společenství, v nichž se nikdo necítil dobře. Bylo tam příliš málo koupelen, příliš málo záchodů, příliš málo soukromí. Kdo tu žil už dřív, měl pocit, že ho obtěžují, kdo přišel nově, pociťoval, že jím pohrdají. Byl to stísněný život. Cesta k domovu byla pro mnoho rodin daleká.

Britský nakladatel Victor Gollancz se vydal na cestu k bytům lidí v rozbombardovaných městech, aby si o situaci sám udělal úsudek. Své zkušenosti zachytil v působivých zprávách. Na podzim 1945 prochodil sedm týdnů po britské zóně. Byla to, jak

poznamenal, asi nejdelší návštěva Brita od konce války. Podle něj nechala zodpovědná místa v Londýně německé obyvatelstvo na holičkách. Gollancz byl známý londýnský bojovník za lidská práva. Když coby Žid po konci války vystupoval jako advokát Němců, vyneslo mu to hněv a kritiku. Přitom si jenom předsevzal, že se bude pozorně dívat. Zajímaly ho životní poměry německých rodin.

Jako muž médií věděl o síle obrazů, a tak s sebou měl na svých cestách do Kielu, Hamburku, Jülichu nebo Düsseldorfu fotografa. Kniha, která vzešla z jeho cesty do srdce temnoty, *In Darkest Germany,* působí více než stovkou stran textu, které obsahuje, fotografiemi. Na jedné stránce vidíme staršího pána s bílým věnečkem vlasů, s propletenými prsty, pohled strnule upřený do kamery. Osamělá postava v podzimním dešti před archaicky působící kulisou trosek. Ten pán byl sám autor. K přesnému vyjádření katastrofy nebylo třeba ničeho víc.

Na své průzkumné cestě rodinnými příbytky našel Gollancz sklepní díry, v nichž šplouchaly vlnky vody z kanálů; baráky bez střechy; obytné místnosti, v nichž se omítka odlupovala v tlustých plátech; okenní otvory zatlučené lepenkou. Tu a tam vyčnívaly ze sutin roury od kamen. Na jednom z jeho snímků je vidět obytný dům se zborcenou postranní fasádou, v jehož vysunutém středním poschodí se ke skupinovému portrétu shromáždila desetičlenná rodina. Na dalším je vidět sklepní komůrku, kde se tři rodiny tísní u dřevěného stolu kolem dědečka.

Kde dřív stály činžovní domy, tam se teď prostíralo moře betonových útesů a zdálo se, že je na věky věků neobytné. Vyšlapané cestičky vedly k nouzovým obydlím, kde žily až tři generace v jedné místnosti. Některé děti se dělily o postel se sourozenci nebo s babičkou. Nálada byla podrážděná. V šatech ulpíval nakyslý pach po zavařování. V takovém těsnu bez přepážek na sebe naráželi lidé různého věku a pohlaví. Dojem, s nímž

Victor Gollancz opouštěl Německo, byl dojem sklíčenosti, ne úlevy. Tak začínal pro mnohé rodiny sen o normálním životě.

3. SVĚT ŽEN

Konec rodiny

Kolem roku 1950 byla německá rodina rozdrcená napadrť a docházely jí síly. Takový dojem musel mít snad každý, kdo sledoval debatu, která se na dlouhou dobu rozhořela mezi veřejností. Úvodníky v novinách, statistiky jednotlivých odborných časopisů i kritikové z povolání na pódiích si sekundovali při pohřbívání instituce, která byla vyvolena k záchraně komunity. Podnětem byla rozvodovost, která od konce války raketově stoupla ve všech částech země. V roce 1939, kdy válka začala, se dalo na západě rozvést 30 000 a na východě 14 000 párů. Oproti tomu v roce 1948 v západních zónách 87 000 a ve východní zóně 38 000 párů. Patřilo sem mnoho válečných bleskových manželství, která se rozpadla, když se partneři poznali blíž. Komentátoři konstatovali „manželství v ohrožení" a „manželské krize, kam oko dohlédne", „rozvodový mor" nebo „rakovinný nádor společnosti".

Lékaři, psychologové, politici, sloupkaři i odborníci všeho druhu se hlásili s diagnózami, ale i s protiargumenty. Jedním z nich byl onen Helmut Schelsky, který v roce 1945 ve Flensburgu založil vyhledávací službu Červeného kříže a dopomohl k opětovnému shledání milionům rodin. Teď už s vyhledáváním rodin v praxi skončil, aby se tématu mohl věnovat z akademického odstupu. Jeho víra v rodinu zůstala neotřesena. V jedné sociologické studii škarohlídům vysvětloval, že se rodina v důsledku válečných ztrát a sociálního vyloučení nerozpadla, ale naopak semkla těsněji než kdy dřív. V tomto společenství,

jak to viděl Schelsky, přetrvával poslední zbytek stability v jinak rozdrobené společnosti. Přitom poukazoval na stále znovu se opakující výpověď dotazovaných, že už chtějí žít jen pro rodinu.

Jiní byli přesvědčení, že mikrokosmos rodiny se skutečně rozpadá. Strach z rozkladu nejmenší jednotky státu se vplížil až do institucí veřejné správy. V této situaci se doporučovalo opětovné oživení sociálního zařízení, které už existovalo za Výmarské republiky a v létech nacismu spatřovalo své těžiště v péči o čistotu rasy. Manželská poradna v Charlottenburgu znovu zahájila svou činnost už v roce 1945. O pět let později došel Zemský úřad pro zdravotnictví v Berlíně k závěru ohledně role žen v této rodinné krizi. Ve zvolených slovech, jimiž pruský úředník charakterizoval specifika životních podmínek žen v oněch letech, se odrážela kombinace mužského vciťování a nenucenosti:

> Zčásti se manželské páry odcizily, zčásti začaly být ženy, jimž připadla úloha udržet rodinu pohromadě, velice samostatné, a tak jim připadá zatěžko se této samostatnosti po návratu muže zcela nebo zčásti zase vzdát. Zčásti si také ženy po dobu nepřítomnosti mužů pořídily přítele, většinou z finanční, někdy ze sexuální nutnosti, což je rovněž pochopitelné, a ještě k tomu po sobě válka, jež vyvraždila muže, zanechala velký přebytek žen, od nichž se v žádném případě nedá čekat, že budou chtít do budoucna definitivně rezignovat na štěstí.

Tak tu bylo drama celé generace žen shrnuté do pár řádek. Dá se z nich vytušit, jak velice byl jejich svět za necelých deset let vykolejen. Za třetí říše mateřský mýtus nejprve stylizoval ženu jako strážkyni domova a ikonu německé rodiny. Pak jí byla vnucena válka, v jejímž důsledku se musela vzdát svých snů, pohřbít své plány a protloukat se životem, jaký si nikdy nepřála.

Milionům žen nedobrovolně připadlo několik rolí najednou. Zatímco muži byli na frontě, musely se doma o všechno postarat. Bylo zapotřebí živit rodinu, udržovat v běhu obchody, jednat s úřady, vést domácnost, provést děti školou i nočním bombardováním. Zároveň zápasily o to, aby si uchovaly lásku k mužům tam někde daleko. Většina z nich to dokázala silou vůle, která se potom pokládala za samozřejmou. Ženy se staly ústředním silovým polem rodiny. Jenže jejich muži ani rodiny už po válce nebyli stejní jako dřív.

Muž v domě

Dům se hemžil neznámými, které tu v uplynulých dvou letech ubytoval berlínský bytový úřad. Matka jen taktak dokázala Elsu a její děti, dvě dcery a dva syny, umístit do jediného bytu, který nikdo nechtěl, protože byl zasažen bombou. Nebyl větší než pokoj a kuchyň – ale pro pět osob to muselo stačit.

Elsa spolu s matkou a její sestrou opravily to nejnutnější a vyhlásily boj špíně, která se tu usadila v několika vrstvách. Pod botami skřípaly střepy skla, které tlak vzduchu vyrazil z oken, vápenný prach, kusy malty a omítky. Než se v plechovém kbelíku s vodou přestala vytvářet bahnitá usazenina, musel se postup mnohokrát opakovat. Pak sem teprve přivlekly své poklady. Pro každého tu měly kostru polního lůžka se slamníkem, a kromě toho se Else podařilo zachránit peřinu ze svatební výbavy. Všechno se nacpalo do jedné místnosti. Přesto byla Elsa spokojená, když za sebou zavřela dveře a svalila se na jedno z polních lůžek. Jsou zpátky v Berlíně. Mají vlastní byt. Všichni jsou naživu.

Už šest let byla Elsa Köhlerová samoživitelka, sama se musela starat, prchat, bojovat. Se svým mužem Rudim se po svatbě v roce 1930 bok po boku dřeli po celá ta těžká léta, ona v obchodě s uhlím s dětmi motajícími se pod nohama, on jako řidič ve vlastní dopravní firmě. Až díky Hitlerovým válečným plánům přišel Rudi Köhler ke své soukromé zbrojní konjunktuře, protože teď jako dopravce na vojenských staveništích dostával pravidelné zakázky. Podmínkou bylo, aby vstoupil do

nacistického sboru řidičů, když už nechtěl do strany. Elsa se jen tak mimochodem starala o domácnost, zatímco muž vydělával velké peníze. A tak měli poprvé pocit, že stojí na vlastních nohou, ale pak je na jaře 1941 od sebe oddělil tiskopis opatřený razítkem s hákovým křížem.

Na první fotografii po povolávacím rozkazu je Rudi Köhler v uniformě wehrmachtu muž s pevnou bradou, hustým obočím a sebevědomým pohledem. Kdyby tenkrát tentýž fotograf udělal i snímek Elsy, nenašel by v bledých rysech ženy málo přes třicet nic než bolest. Elsa si svého muže vzala z lásky. Byli si navzájem srdcem i páteří.

> Teď jsem se tu ocitla s obchodem a čtyřmi dětmi a muž byl prostě fuč. Ve dne v noci jsem brečela. Moc mi chyběl. Koneckonců jsme pracovali společně. Byli jsme takoví sehraní a zvyklí jeden na druhého. Bylo to hrozné.

Povolávací rozkaz jako by vynesl nad Rudim a Elsou Köhlerovými rozsudek na doživotí, neboť změnil jejich život a jejich manželství navždy. Od té chvíle uběhly dlouhé měsíce, v nichž Elsa manžela neviděla buď vůbec, nebo jen na pár hodin mezi jeho pracovními úkoly v Berlíně. Obchod s uhlím musela zavřít, protože ho bez Rudiho pomoci už nezvládala vést. Nejmladšího syna otec viděl poprvé, když mu byly tři měsíce. Elsu ani na minutu neopouštěl strach, že svého milovaného muže ztratí, přestože jí psal, jak často jen mohl, že se má dobře a že je jen řidič na staveništi v zázemí, malá ryba za velkou frontou. Co když ji jen klamal nebo nesměl vyslovit pravdu?

Víc než hejn bombardérů na nebi se bála kousku papíru ve schránce, z kterého by na ni znovu vykouklo razítko s orlicí a hákovým křížem, vedle dva řádky a rutinní podpis pod chabými slovy soustrasti. Nouze ji naučila čelit den co den strachu.

Jinak prostě musela žít z toho, co jí zůstalo. To byla zaprvé podpora pro ženy vojáků, kterou si musela rozdělit tak, aby každý měsíc nekončil už patnáctého. Zadruhé tu byla její rodina. Elsini rodiče bydleli ve stejné čtvrti hned za rohem, ani obě sestry nebydlely daleko. Všichni jí pomáhali nahradit nenahraditelného. Matka přicházela co nejčastěji hlídat děti, když Elsa zase jednou musela jít na úřady. Sestry přebíraly nutné pochůzky, a tak si Elsa kolem prázdného místa jménem Rudi vybudovala celou síť. *Osamělá jsem se cítit nemusela, díky Bohu. A život musel nějak jít dál.*

Nejdůležitější bylo, že se naučila rozhodovat sama, bez porady s mužem, který právě byl na bůhvíjakém úseku fronty a o každodenním přežívání v Berlíně neměl sebemenší tušení. Dřív by bylo nemyslitelné, aby Elsa na vlastní pěst s dvěma menšími dětmi odcestovala za těmi většími, které byly s celou třídou evakuovány před bombardováním do Východního Pruska. Vláčela s sebou půl domácnosti – deky, matrace, peřiny, hrnce, kočárek se musel vzít taky, žena jako stěhovací firma. Když dorazila do Tannenbergu, dala se dohromady se svou švagrovou, dvěma přítelkyněmi a jejich dětmi, všechny v jedné rybářské chýši. Pociťovaly k sobě navzájem pevné pouto, které je drželo pohromadě, a obdiv lidí ve vsi ke čtyřem ženám s jedenácti dětmi. *To léto nám všem udělalo dobře.*

Válka jí vnutila zodpovědnost, kterou by nevyhledávala, na kterou si ale zvykla. Elsa Köhlerová pociťovala vedle zátěže i svobodu, která spočívala v okamžicích, jako byl ten, kdy se vzepřela nařízení shora a s celým vybavením domácnosti uprchla na západ. Bylo to břemeno a vyznamenání zároveň, protože život jich všech závisel na jejím odhodlání. Byli právě na statku, když je dohnala sovětská armáda. Elsa téměř šílela strachy, ale byla rozhodnutá bránit své děti proti vojákům za každou cenu. Nějak dokázala, že vyvázli bez úhony. Nakonec se jí na jaře 1947 podařilo sehnat povolení k přistěhování do Berlína.